

Ο ΜΑΓΟΣ ΒΙΓΡΙΝΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΘΥΜΑ ΤΟΥ

Ένα επεισόδιο μαγείας από τον *Βίο του Άνδρέου του διά Χριστόν σαλού*

Γιώργος Θ. Καλόφωνος
Ιστορικός-Βυζαντινολόγος

Ακολουθώντας μια ακραία και αρκετά σπάνια μορφή χριστιανικής ασκήσεως, οι "διά Χριστόν σαλοί" –τρελοί, δηλαδή, για χάρη του Χριστού– βρίσκονταν συχνά πέρα από το όριο του κοινωνικώς αλλά και του θρησκευτικώς αποδεκτού¹. Υιοθετώντας τις στερεότερες εκείνες συμπεριφορές που ακόμη και σήμερα αναγνωρίζουμε ως συμπτώματα ψυχικής νόσου, τις απότομες μεταπτώσεις από την εριστική συμπεριφορά σε μια κατάσταση αδικαιολόγητης ευθυμίας, την μη ανοχή των ενδυμάτων, την περιφρόνηση των κανόνων ευπρέπειας και υγιεινής, την άσκοπη περιπλάνηση, θεωρούνταν από τους συγχρόνους τους δαιμονισμένοι και υπόκειντο στη μεταχείριση του κοινωνικώς απόβλητου, πράγμα που τους βοηθούσε να κερδίσουν την αιώνια ζωή. Η αγιότητά τους γινόταν γνωστή σε ελαχίστους –ίσως μόνο στον βιογράφο τους, ή και σε κανέναν–, και αυτή η έστω και απίθανη στατιστικώς δυνατότητα τού να κρύβεται πίσω από οποιονδήποτε απόβλητο δαιμονισμένο ένας άγιος, δρούσε θεωρητικώς ανατρεπτικά και κλόνιζε τις βεβαιότητες των κοινωνικών συμβάσεων, τονίζοντας την απατηλότητα των φαινομένων.

Ο *Βίος του όσιου Άνδρέου του διά Χριστόν σαλού* είναι και αυτός ένα κείμενο εν πολλοίς απατηλό. Αναφερόμενο σε έναν άγιο της Κωνσταντινουπόλεως του 5ου αιώνα, παριστάνει ότι γράφηκε από σύγχρονο του βιογράφο που γνώριζε τον Ανδρέα προσωπικά, ενώ στην πραγματικότητα είναι έργο κατοπινό, βασισμένο στον έτερο σωζόμενο Βίο σαλού, αυτόν του Συμεώνα (έργο του 7ου αιώνα που αναφέρεται σε άγιο του 6ου). Γραμμένος πιθανότατα τον 10ο αιώνα², ο *Βίος του Άνδρέου* είναι ένα κατεξοχήν αγιογραφικό μυθιστόρημα, όπου η αντισυμβατικότητα της ιστορίας της ζωής του σαλού αντισταθμίζεται από την άκρως συμβατική παρουσία του αριστοκρατικού και ευσεβούς μαθητού του Επιφανίου, κατοπινού πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως, και η όποια γλαφυρότητα των επεισοδίων, από τους ψυχωφελείς και άρα διδακτικούς στόχους του συγγραφέα. Για τις ανάγκες του αφιερώματος αυτού, θα επικεντρώσω την προσοχή μου σε ένα εκτενές επεισόδιο μαγείας από το κείμενο αυτό, μια συναρπαστική ιστορία δαιμονικής εξαπατήσεως, όπου τίποτε δεν είναι ό,τι μοιάζει (στ. 2425-2647, έκδ. Ryden):

Απελιπισμένη από την απιστία του συζύγου της, ο οποίος, εκτός από τις τακτικές επισκέψεις του στα πορνεία, όπου κατανάλωνε την περιουσία του, είχε αποκτήσει και μόνη ηρωμένη, μια ευσεβή γυναίκα σκέφτηκε να βρει έναν πνευματικό άνθρωπο για να την

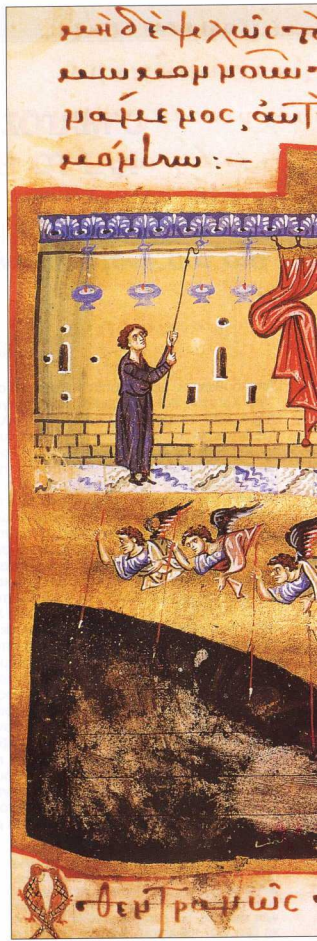
βοηθήσει να τον συνετίσει. Ακολουθώντας τις συμβουλές μιας φίλης, απευθύνθηκε σε κάποιον Βιγρίνο, άνθρωπο που θα μπορούσε να εκπληρώσει οποιανδήποτε επιθυμία της. Αφού ρίχθηκε υπομονετικά την σειρά της, γιατί ήταν μεγάλο το πλήθος που προσέφευγε στον άν-

θρωπο αυτόν, του εξέθεσε το πρόβλημά της και του ζήτησε να την βοηθήσει διονώντας του την υπόσχεση ότι θα τον ανταμείψει ανάλογα με τις δυνάμεις της. Εκείνος την ρώτησε τι επιθυμούσε να πάθει ο σύζυγός της; Θα μπορούσε να τον καταστήσει ανίκανο, να προκαλέσει τον θάνατό του ή να προστάξει έναν δαίμονα να τον κυριεύσει. Η γυναίκα απάντησε ότι το μόνο που επιθυμούσε ήταν να τον κάνει να αγαπά εκείνη και καμία άλλη. Ο Βιγρίνος την διαβεβαίωσε ότι θα το έκανε, και της ζήτησε να έχει έτοιμα στο σπίτι της μία κανδήλα, λάδι, ένα φτίλι, μία ζώνη και φωτιά, και να τον περιμένει την Τετάρτη. Της απέδειξε εν τω μεταξύ τις δυνάμεις του, διηγούμενός της ολόκληρη την ζωή της από την γέννησή της έως εκείνη την στιγμή.

Την Τετάρτη λοιπόν εφθασε στο σπίτι της. Μουρμουρίζοντας ακατάληπτα λόγια, γέμισε την κανδήλα με το λάδι, έβαλε μέσα το φτίλι, και αφού την τοποθέτησε μπροστά στις εικόνες του σπιτιού την άναψε. Μετά, ψιθυρίζοντας πάλι ορισμένες επικλήσεις, έδωσε τέσσερις κόμπους στην ζώνη και την έδωσε στην γυναίκα, λέγοντάς της να την φοράει πάντοτε, μαζί με τα εσωρούχα της. Της ζήτησε ως αμοιβή ένα τριμήσιο³ για να το διανείμει στους φτωχούς και εκείνη του το έδωσε, και του υποσχέθηκε περισσότερα, αν έβλεπε αποτέλεσμα. Πράγματι, από την ημέρα εκείνη ο άνδρας της έπαψε να επιθυμεί άλλες γυναίκες και έγινε υποδειγματικός σύζυγος.

Σε έξι ημέρες όμως η γυναίκα άρχισε να βλέπει ανησυχητικά όνειρα: Στο πρώτο, βρισκόταν μόνη σε μια πεδιάδα. Ξαφνικά, ένας γέροντας Αιθίοπας την πλησίασε και λέγοντάς της ότι είναι ο νέος της σύζυγος και πως φλεγόταν από πόθο για αυτήν, προσπάθησε να την βιάσει. Αγωνιζόμενη να τον αποφύγει, ξιπήνε εντρομη και αναρωτήθηκε τι να ήταν αυτό που έφερε τον διάβολο τόσο κοντά της. Σύντομα την εναγκάρισε ο ύπνος και βρέθηκε στην αγκαλιά ενός μεγάλου μαύρου σκύλου που την βύπνευε σαν άνθρωπος και την φιλούσε στο στόμα. Αμέσως ξιπήνε αηδιασμένη φωνάζοντας "Άλιμονό μου, ο σατανάς με ερωτεύθηκε". Λίγες ημέρες αργότερα, ονειρεύτηκε ότι βρισκόταν στον ιππόδρομο και φιλούσε τα αρχαία αγάλματα που τον στόλιζαν. Νιώθοντας μίαν αδιάντροπη έλξη για αυτά, άρχισε να τα αγκαλιάζει προσπαθώντας να συνευρεθεί ερωτικά μαζί τους. Σε άλλο όνειρο είδε ξανά έναν σκύλο που ήρθε και την πήρε μακριά. Σε άλλο ότι καταβροχθίζε τα πιο ακάθαρτα ζώα: σαύρες, φίδια, βατράχια, και άλλα ακόμη χειρότερα. Μην μπορώντας πλέον καθόλου να ησυχάσει στον ύπνο της, και μην ξέροντας τι άλλο να κάνει, άρχισε να νηστεύει και να προσεύχεται, ζητώντας από τον Θεό να της δείξει πώς θα απαλλαγεί από τα δεινά αυτά.

Κατά την διάρκεια των νηστειών της είδε και πάλι ένα όνειρο. Βρισκόταν μπροστά στις εικόνες της και προσευχόταν, όμως αυτές ήταν τοποθετημένες αντίστροφα, και έτσι, αντί να είναι στραμμένη προς την Ανατολή, ήταν στραμμένη προς την Δύση. Ενώ προσευχόταν, ένας νέος άνδρας παρουσιάσθηκε μπροστά της για να της αποκαλύψει την αιτία των δεινών της. Της έδειξε τις εικόνες και της είπε: "Δες λοιπόν τι σου έκανε ο απαίσιος μάγος". Και τότε εκείνη είδε πως οι εικόνες ήταν καλυμμένες με ακαθαρσίες

1. Παράσταση της Θεοτόκου στον Ναό, από κώδικα των αρχών του 12ου αι. (Pat. gr. 1208, 123r). Οι κανδήλες που χρησιμοποιούσαν οι μάγοι δεν θα πρέπει να διαφέραν από αυτές που εικονίζονται εδώ στον χώρο του εβραϊκού ναού. Σημιαστική θέση βέβαια είχαν και στην Χριστιανική λατρεία.

και ανέδιναν μιαν ἀπίστευτη δυσσομία. Ο νέος τῆς ἀποκάλυψε πως αἰτία τοῦ κακοῦ ἦταν ο Βιγρίνος που βεβήλωσε τις εἰκόνες μετατρέποντάς τις σε ἀπλό ξύλο και χρώμα. "Ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ", τῆς εἶπε, "ἀποχώρησε, μην ἀντέχοντας την δυσσομία των δαιμόνων". Και τότε ἡ γυναίκα πρόσεξε πως ἡ κανδήλα ἦταν γεμάτη με οὐρα σκύλου, και πως στο στήριγμα του φιτίλιου ἦταν χαραγμένο το ὄνομα του ἀντρχριστοῦ, και ἀπό πάνω ἦταν γραμμένες οι λέξεις "Θυσία δαιμόνων". Ἐύπησε θρηγώντας και οἰκτίνοντας τον εαυτό τῆς για την εὐπιστία τῆς.

Θέλοντας να μάθει τι μπορούσε να κάνει, κατέφυγε στον νεαρό Επιφάνιο, του οποίου την εὐσεβεία γνώριζε καλά. Εκείνος την συμβούλεψε να κάψει την ζώνη με τους κόμπους, να σπάσει την κανδήλα και να δώσει τις βεβηλωμένες εἰκόνες στον ἴδιο, παρότι γνώριζε ὅτι ἔτσι οι δαίμονες θα στρέφονταν ἐναντίον του. Ἐχοντας κάνει ὅσα ο Επιφάνιος τῆν εἶχε συμβουλεύσει, ἡ γυναίκα εἶδε στο ὄνειρό τῆς τον Αἰθίοπα γεμάτο ἐγκαύματα να στέκεται στο κατώφλι του σπιτιοῦ τῆς χωρίς να τολμᾶει να μπει μέσα. Όταν ἄλλος Αἰθίοπας που περνούσε τον ρώτησε πῶς κατάντησε ἔτσι, αὐτός ἄρχισε να θρηγεί για την σύζυγο που ο ἀφέντης τους του εἶχε δώσει, δίνοντάς τον μαζί τῆς με τέσσερις κόμπους, και την οποία ἔχασε ἐξαίτιας του Επιφανίου. Ο Επιφάνιος πάλι ἄρχισε να δέχεται στον ὕπνο του τις ἐπιθέσεις τῆς στρατιάς των ἐρυθρῶν δαιμόνων. Πρῶτα τον ἐρέθιζαν με ἐρωτικά ὄνειρα που του κατέκαιαν το σῶμα ἀπό την ἐπιθυμία, ἀλλά ἡ ἐνάρετη φύση του τον βοήθησε να ἀντισταθεῖ. Μετά ἔπαιρναν τῆν μορφή ἀγρίων θηρίων που τον τρομοκρατούσαν καταδωκοντάς τον και ἀπειλώντας τον ὅτι θα τον καταβροχθίσουν, ἀλλά ο Επιφάνιος, ἐπιστρατεύοντας στον ὕπνο του το ὄπλο τῆς προσευχῆς, σῆκωσε τα χέρια προς τον ουρανό, και τότε, με μιὰ λάμψη, ἔπεσε ἀπό ψηλά ἓνα τεράστιο κνηγετικό δίχτυ και οι ἐρυθροὶ δαίμονες σκορπίστηκαν τρομαγμένοι.

Το ἄλλο πρωί ἡ γυναίκα ἀναζήτησε τον Επιφάνιο για να του δηλώσει ὅτι εἶχε ἀπαλλαγεί ἀπό τους δαίμονες και να τον εὐχαριστήσει. Ο Επιφάνιος, πάλι, ἀπευθύνθηκε στον πνευματικό του πατέρα, τον ὀσιο Ἀνδρέα τον σαλό, ο οποίος φυσικά γνώριζε ἤδη την υπόθεση με κάθε λεπτομέρεια. Ἀπαντώντας στις ἐρωτήσεις του μαθητῆ του, του ἀποκάλυψε ὅτι ο δαίμονας χρησιμοποιοε συχνά τῆν μαγεία με ἀγαθοῦς φαινομενικά στόχους ἀλλά με ἀπώτερο σκοπό να καταστήσει τους ἀνυποψίαστους ἀνθρώπους εὐάλωτους στην ἐπήρεια των δαιμόνων. Του ἐξήγησε τον συμβολισμό τῆς τελετουργίας που ἀκολούθησε ο μάγος Βιγρίνος για να παγιδεύσει το θύμα του. Ὅλα ὅσα χρησιμοποίησε ἀντιπροσώπευαν τα μαγικά ἀντίστοιχα τῆς χριστιανικῆς βαπτίσεως με στόχο να τῆν ἀκωρώσουν. Ἡ κανδήλα συμβόλιζε τῆν κολυμβήθρα· το νερό και το λάδι που εἶχε μέσα, το νερό τῆς κολυμβήθρας και το ἅγιο εἶλαίο· το φιτίλι, τις λαμπάδες που ἀνάφτηκαν κατὰ τῆν διάρκεια του μυστηρίου· ἡ ζώνη, τέλος, τῆν ταινία που φέρει ο νεοφώτιστος. Ο ὀσιος ἐξήγησε ἐπίσης στον μαθητῆ του τον τρόπο με τον οποίο ο μάγος κατάρθρωσε να μᾶνει και να ἐξυθετερώσει τις ἅγιες εἰκόνες. Σκόρπισε ἐπάνω τους στα κρυφὰ τα ἀποξηρα-

2. Δαίμονας επιτίθεται σε κοιμημένο μοναχό προκαλώντας του ύπνο που φέρνει δαιμονικά όνειρα. Λεπτομέρεια από τον Σιναϊτικό κώδικα 418, φιλ. 170 γ, που εικονογραφεί σχετικό χωρίο του Ιωάννου Σιναΐτου.

μένα και κοριοτροποποιημένα περιπτώματά του, τα οποία τοποθέτησε και μέσα στην κανδήλα, χρησιμοποιώντας τα ως προσωπική του θυσία προς τους δαίμονες. Με τις εξηγήσεις αυτές και με μια ανάλυση του τρόπου με τον οποίο μαθαίνουν οι μάγοι το παρελθόν, κλείνει το τόσο πλούσιο σε πληροφορίες αλλά και τόσο απεχθές επεισόδιο αυτό.

Η υποστήριξη της πάγιας θέσης της εκκλησίας, ότι δεν υπάρχει μαγεία καλή και κακή, θέσης η οποία, όπως δείχνει στο άρθρο του ο Σπύρος Τρωιάνος, εισήχθη για πρώτη φορά στην κοσμική νομοθεσία του 10ου αιώνα, μοιάζει να είναι το διδάγμα της ιστορίας αυτής, που, όπως είδαμε, γράφηκε μάλλον την ίδια εποχή. Η φαινομενικώς θεάρεστη πράξη του συνετισμού ενός άπιστου συζύγου, με μέσα σχετικώς αθώα – το άναμμα μιας κανδήλας μπροστά στις εικόνες και το δέσιμο τεσσάρων κόμπων σε μια ζωή, από έναν άνθρωπο φαινομενικώς ευλαβή –, ανοίγει στην πραγματικότητα την πόρτα στις δυνάμεις του σκότους. Αυτό όμως δεν είναι εύκολο να το αντιληφθεί κανείς.

Αντίθετα με τον Ανδρέα τον σαλό – απόβλητο της κοινωνίας και δαιμονισμένο –, ο μάγος Βιγρίνος εμφανίζεται ως άνθρωπος δημοφι-

λής και ευσεβής. Ο κόσμος συρρέει στην πόρτα του, ενώ ο ίδιος υποτίθεται ότι μοιράζει την αμοιβή του στους φτωχούς. Η συναλλαγή της γυναίκας μαζί του δεν μοιάζει να είναι πράξη περιθωριακή ή κρυφή, αλλά γίνεται τελειώς ανοικτά. Οι συστάσεις για τον μάγο από μια φίλη της: η αμαμονή της στον προβάλαμό του, μέχρι να έρθει η σειρά της: η διήγηση του προβληματός της: η διαπραγματευση της αμοιβής: η υπόσχεση μιας επιπλέον αμοιβής αν υπάρξει αποτέλεσμα: όλη αυτή η διαδικασία φαίνεται πολύ καλά ενταγμένη στην καθημερινότητά της. Και όταν η μαγική πράξη τελεσθεί φέροντας το επιθυμητό αποτέλεσμα, η γυναίκα δεν αντιλαμβάνεται καν ότι έκανε κάτι κακό. Όλα θα είχαν καλώς αν δεν υπήρχαν τα όνειρα.

Είναι μια σειρά ακάθαρτων ονείρων ερωτικής επιθυμίας, που δείχνουν στην γυναίκα ότι κάτι δεν πηγαίνει καλά. Ο ερωτευμένος Αβιόσιος και ο αγάλινωτος μαύρος σκύλος που εμφανίζονται στον ύπνο της είναι σύμβολα τόσο ισχυρά που καταλαβαίνει και μόνη της πως ένας δαίμονας την καταδιώκει⁴. Στην αρχή η ονειρευόμενη προσπαθεί να αντισταθεί στην καταδίωξη του δαίμονα. Όσο όμως τα όνειρα προχωρούν, αρχίζουν να ξυπνούν και οι δικές της επιθυμίες. Αισθάνεται τώρα στον ύπνο του μια μιανή έλξη για τα αρχαία αγάλματα του ιπποδρόμου, τόπου παραδοσιακά συνδεδεμένου με την μαγεία⁵. Τα αγάλματα που βρίσκονταν εκεί, στοιχειωμένα, σύμφωνα με την παράδοση, από αρχαίους μάγους και απωθητικά στους ανθρώπους της εποχής, τόσο για την δαιμονική τους υπόσταση, όσο και για την άσεμνη γυμνότητά τους⁶, γίνεται για αυτήν αντικείμενα πόθου. Η προϊούσα παράδοση της γυναίκας στον δαίμονα σηματοδοτείται και με όνειρα απέραντης βουλιμίας για κάθε ακάθαρτη τροφή⁷. Στον χώρο του δαιμονικού ανήκουν και τα όνειρα που προκαλεί η ερμάρη στρατιά των δαιμόνων στον Επιφάνιο. Παράπεμπουν, όπως άλλωστε και τα όνειρα της γυναίκας, στην πλατωνική θεωρία της τριμερούς ψυχής, όπως προσομοιώθηκε στην χριστιανική αντίληψη του δαιμονικού ονείρου, από τον Ευάγριο τον Ποντικό. Στον Επιφάνιο, όμως, εκτός από τα ερωτικά όνειρα που προκαλούνται όταν οι δαίμονες προσβάλλουν το *επιθυμητικό*, εμφανίζονται και τα τρομακτικά όνειρα των άγριων θηρίων, που αντιστοιχούν, σύμφωνα με τον Ευάγριο, σε προσβολή του *θυμικού* (PG 40, στήλες 1245-8). Αντίθετα με την ανώνυμη γυναίκα, ο Επιφάνιος δεν υπομένει απλώς καρτερικά τις επιθέσεις των δαιμόνων, ούτε βέβαια αφήνεται να τον κυριεύσει η επιθυμία ή ο τρόμος. Καταφέρει να αντιμετωπίσει τους δαίμονες μέσα στο ίδιο το όνειρο αναλαμβάνοντας δράση, κάτι που αποτελεί σημείο μεγάλης ανιότητος κατά τον Ιωάννη Σιναΐτη, τον σημαντικό ασκητικό συγγραφέα του 7ου αιώνα (26.37, PG 88).

Για να επιστρέψουμε στην άτυχη γυναίκα, η ίδια ούτε έχει την δύναμη να αντισταθεί στις επιθέσεις του δαίμονα στον ύπνο ούτε γνωρίζει ακόμη τι πραγματικά τις προκαλεί. Η επίγνωσή έρχεται και πάλι μέσα από τα όνειρα, όνειρα θεόπεμπτα αυτήν την φορά. Οδηγός της στο όνειρο ένας νέος, προφανώς ο φύλακας άγγελος, όπως συχνά συμβαίνει σε όνειρα που καταγράφονται σε πηγές της εποχής⁸. Το μέγεθος της

καταστροφής της αποκαλύπτεται σταδιακά: πρώτα η αντιστροφή φορά της προσευχής της (είναι στραμμένη προς τη Δύση), μετά η πραγματική κατάσταση των εικόνων της (γεμάτες ακαθαρσίες), και τέλος η αιτία όλων αυτών (η σατανική κανδήλα γεμάτη με ούρα σκύλου). Το δαιμονικό – αποτέλεσμα της μαγείας – εκδηλώνεται με μια αντιστροφή του χριστιανικού: μαύρο, αντί για λευκό, Δύση, αντί για Ανατολή, δυσωδία, αντί για ευωδία. Η πραγματική κατάσταση των φαινομένων εκδηλώνεται μόνο μέσα από το όνειρο. Το ίδιο άλλωστε ισχύει και για το επόμενο όνειρο, όπου, μετά την καταστροφή των μαγικών συνέργων, ο δαίμονας ομολογεί την ήττα του. Εδώ αποκαλύπτεται ακόμη μία αντιστροφή: οι τέσσερις κόμποι στην ζώνη της γυναίκας δεν είχαν χρησιμεύσει για να “δέσουν” επάνω της τον άνδρα της, όπως θα υπέθετε κανείς, αλλά τον ίδιο τον φιληγόρο δαίμονα.

Ο αταεστραμμένος κόσμος της μαγείας που διαπιστώνεται μέσα από τα όνειρα εξηγείται θεολογικά, ή μάλλον δαιμονολογικά, στο τέλος του επεισοδίου από τον Ανδρέα. Η τελετουργία του μάγου αποτελεί την ακύρωση της χριστιανικής ιερωσύνης. Με ένα είδος συμβολικής σατανικής λειτουργίας υποβάλλει εκείνος το θύμα του σε μια “μαύρη” βάπτιση, που απομακρύνει από πάνω του την προστασία που του προσέφερε η χριστιανική. Για να ολοκληρώσει την καταστροφή μιαινει και ένα άλλο μέσο προστασίας, τις άγιες εικόνες του σπιτιού του θύματός του, ραντίζοντάς τις με τα αποξηραμένα περιττώματά του, τα οποία επίσης καίει σαν ένα είδος δύσσομου σατανικού θυμιάματος για να προσελκύσει τους δαίμονες.

Η ύπαρξη σατανικών εικόνων και “μαύρων” τελετουργιών, που πίσω από το προσωπείο μιας χριστιανικής λατρευτικής πράξης κρύβουν την επικλήση δαιμόνων και την τέλεση μαγείας, αναφέρεται ήδη από τον Νείλο τον ασκητή, πατέρα του 5ου αιώνα:

“Έχοντας κατασκευάσει εικόνες κάποιων δήθεν αγίων, οι μάγοι (γόητες), αφού αιχμαλωτίσουν θηλυκούς δαίμονες, τους παραχώνουν με κάποιο τέχνασμα στο πίσω μέρος των εικόνων, και όταν θέλουν να κάνουν μια γυναίκα να μοιχεύσει, ή να σκοτώσουν κάποιον άνθρωπο, ή να κάνουν κάποιο άλλο να εξασθενήσει, νηστεύουν μια νηστεία καταραμένη και βδελυρή και αγρυπνούν μπροστά στην εικόνα έχοντας ανάψει κεριά και λύχνους, και μένουν εκεί επικαλούμενοι τους δαίμονες μέχρι να επιτύχουν την εμφάνισή τους” (PG 79, στήλη 308).

Οι μάγοι αυτοί μοιάζουν πολύ με τον Βιγρίνο. Πίσω από μια ψεύτικη ευσέβεια κρύβουν τους δαιμονικούς σκοπούς τους: την πρόκληση μοιχείας, την μαγική δολοφονία, ή την πολύ συνηθισμένη κατά την πρώτη περίοδο εξότωσης με μαγικά μέσα της αντίπαλης ομάδας στις ιπποδρομίες. Ο Βιγρίνος είχε προτείνει και αυτός στην απατημένη σύζυγο λύσεις ανάλογης μοχθηρίας. Οι εικόνες βέβαια εδώ είναι πλαστές, ετοιμασμένες εκ των προτέρων για μαγικούς σκοπούς. Όμως η βεβήλωση των εικόνων της γυναίκας από τον Βιγρίνο, τελικά, παρήγαγε το

ίδιο αποτέλεσμα: οι χριστιανικές εικόνες, έχασαν την θεία χάρη και προσείλκυσαν τους δαίμονες. Είναι χαρακτηριστικό πως ο Επιφάνιος, όταν παίρνει ο ίδιος τις βεβηλωμένες εικόνες γνωρίζει ότι θα στρέψει τους δαίμονες προς το μέρος του. Η υπόλοιπη τελετουργία – ανάμμα λυχναρίων και επικλήσεις μπροστά από τις μαγικές εικόνες, καθώς επίσης νηστεία και αγρυπνία –, όπως ακριβώς και εκείνη του Βιγρίνου, δεν προδίδει καθόλου την δαιμονική φύση της, προσφερόμενη στους μάγους κάλυψη αλλά και την δυνατότητα να εξαπατούν τους αφελείς πιστούς.

3. Η αυτοκράτειρα Ζωή η Προφυρογέννητη, από ψηφιδωτή παράσταση δεσφείας στην Αγία Σοφία Κωνσταντινουπόλεως (11ος αι.). Ήταν όντως μάγισσα.

Μια άλλη ιστορία, από τον 11ο αιώνα αυτή την φορά, εμφανίζει μιαν εικόνα που συμμετέχει σε μια δραστηριότητα στα όρια της πίστης και της μαγείας. Πρόκειται για την εικόνα του Χριστού του "Αντιφωνήτη", την οποία, όπως μας πληροφορεί ο Μιχαήλ Ψελλός (6.64-67, έκδ. Renauld), η αυτοκράτειρα Ζωή η Πορφυρογέννητη είχε κατασκευάσει μόνη της. Αφίερων όλων τον χρόνο της στην παρασκευή σπανίων αρωματικών ουσιών, τις οποίες - ο Ψελλός υπονοεί - έκαίε μπροστά στην εικόνα αυτή⁹ (η σύσταση που, ελπίζει κανείς να ήταν διαφορετική από εκείνη του "θυμιάματος" του Βιγρίνου). Η Ζωή, κατά τον Ψελλό, χρησιμοποίησε την εικόνα για να μαθαίνει το μέλλον, θέτοντάς της ερωτήσεις και λαμβάνοντας απαντήσεις από τις αλλαγές στα χρώματά της. Παρότι ο Ψελλός διαβεβαιώνει πως όλα αυτά ήταν αποτέλεσμα υπερβολικής ευσεβείας, είναι σαφές ότι υπονοεί πως η αυτοκράτειρα ασχολείτο με μαγικές πράξεις. Η κατασκευή της εικόνας από την ίδια, καθώς και η χρήση θυμιάματος ειδικής κατασκευής, θα έπρεπε να είναι ισχυρές ενδείξεις ενοχής για τον υποτιμημένο ανανθρώπινο της εποχής.

Τόσο η αυτοκράτειρα Ζωή όσο και η ταπεινή και ανώνυμη πρωίδα του επεισοδίου που εξετάζουμε ήταν γυναίκες. Οι γυναίκες πρωταγωνιστούν συχνά σε επεισόδια μαγείας στην αρχαία και την βυζαντινή γραμματική. Ο περιορισμένος κοινωνικός ρόλος τους δεν τους έδινε πολλές δυνατότες για να ασκήσουν επιρροή στα πράγματα, και αυτό ισχύει ακόμη και στην περίπτωση της αυτοκράτειρας που πέρασε το μεγαλύτερο μέρος της ζωής της έγκλειστη στα διαμερίσματά της. Η μαγεία λοιπόν θα πρέπει να ήταν μια από τις ελάχιστες προσφερόμενες λύσεις για να αποκτήσουν κάποιον έλεγχο στην ζωή τους, όπως άλλωστε και η ευσεβεία. Η απατημένη σύζυγος που προσέφυγε στον Βιγρίνο δεν είχε κανέναν άλλο τρόπο να αντιδράσει στην απιστία του συζύγου της, κατάσφαξη που είχε άλλωστε και οικονομικές επιπτώσεις εφόσον ο σύζυγος σπαταλούσε όλη τους την περιουσία στις πόρνες. Πέρα από τη δυνατότητα εκδικήσεως (πρόκληση ανικανότητας ή δαμονομίου στον σύζυγο), ο μάγος της προσέφερε και την δυνατότητα απαλλαγής από αυτόν, θανατώνοντάς τον, κάτι που ίσως θα ήταν αρκετά ευπρόσδεκτο σε άλλες γυναίκες στην θέση της, σε μιαν εποχή και στην οποία το διαζύγιο δεν ήταν κάτι το εφικτό.

Η ανώνυμη πρωίδα του επεισοδίου δεν ήθελε κάτι τέτοιο. Ήθελε μόνο να γυρίσει ο σύζυγός της κοντά της. Δεν υποτιμάζονταν καν ότι ο Βιγρίνος ήταν μάγος. Έπεσε θύμα της ευπιστίας της. Η ευπιστία της πάντως μοιάζει κάπως υπερβολική. Έστω και αν και ο ίδιος ο Ανδρέας ο σάουλος σε ένα άλλο επεισόδιο του Βίου του, απειλεί κάποιον αμαρτωλό με δαιμονισμό (για να τον συντείσει), η προσφορά από τον Βιγρίνο της δυνατότητας να θανατωθεί ο σύζυγός της θα έπρεπε να την είχε βάλει σε υποψίες. Ας μην ξεχνάμε όμως ότι στο επεισόδιο αυτό σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η σωτηρία της γυναίκας από την επίπρεια των δαιμόνων με την μεσολήθηση του Επιφανίου, άρα θα έπρεπε να παρουσιασθεί ως ευσεβής και επομένως άγια να σωθεί, και θύμα του μάγου.

Από την άλλη πλευρά, σε έναν κόσμο όπου η χριστιανική πίστη ήταν πλέον δεδομένη και όχι ζήτημα επιλογής, τα όρια ανάμεσα στην πίστη και την ευπιστία, στην ευσεβεία και την δεισιδαιμονία, στην προσευχή και την μαγική επίκληση, στο θάυμα και την μαγεία, δεν ήταν πάντοτε ευδιάκριτα¹⁰. Ίσως ο συγγραφέας του Βίου ήθελε να επιστήσει αυτό ακριβώς στους αναγνώστες του, δίνοντάς και σε μας, σήμερα, μιαν ιδέα για το πώς λειτουργούσε η μαγεία στην πράξη, ή έστω για το πώς φανταζόταν ένας ευσεβής Βυζαντινός ότι λειτουργούσε.

Σημειώσεις

1. Για τους σάουλους πβλ. Αγγελίδη (1993).
2. Για τον βίο γενικά και τα προβλήματα χρονολογητέας του ειδικότερου βλ. τον 1ο τόμο της έκδ. Ryden.
3. Βυζαντινό νόμισμα.
4. Για την εμφάνιση δαμόνων στα όνειρα με τη μορφή Αιθίοπων (εμφανιστήν πβλ. Καρπόζηλου (1993: 74-76).
5. Magoulias (1967).
6. Mango (1963).
7. Πολιτεία 9. 476Α-Δ. Παρόμοια όνειρα βουλιμίας για ακάθαρτες τροφές αναφέρονται στον Πλάτωνα.
8. Όπως π.χ. το όνειρο του αυτοκράτορα Ριμανού Α' (Ζυζαντινός Ουάσιου 438-49, έκδ. Βελκέρ, ή του Ριμανού Β' από την αλληλογραφία του δαμιοκράτου Θεοδοίου Δαρδανιάτη (ιστ. 15 και 16, έκδ. Darrouzet-Westerkirk).
9. Ακολουθεί εδώ τον Duffy (1995).
10. Πβλ. Kazhdan (1996) για το πρόβλημα της διακρίσεως μεταξύ θάματος και μαγείας: επίσης Faggen (1996), για τις αλλαγές μεταξύ πρώιμης και υστερής βυζαντινής εποχής.

The Magician Vigrinos and his Victim

George T. Calofonos

An extensive episode of magic occurs in the fictional *Life of St Andrew the Fool*, a work probably dated in the 10th century. A woman in Constantinople turns to the magician Vigrinos, a deceptively pious man, who cures her husband of his lust by seemingly harmless means: lighting an oil-lamp in front of her icons and tying four knots on a girdle. A series of impure dreams, however, of wild sexual desire, in which an Ethiopian, a black dog and the ancient statues of the hippodrome play a leading role, terrify the woman and make her realize that the devil himself has fallen in love with her. The outrageous results of Vigrinos's magic are revealed to her after fasting and praying: her icons, smeared with excrement, have lost divine grace, while the oil-lamp demons. Terrified, the woman resorts to Epiphanius, the spiritual son of St Andrew the Fool, who comes to her assistance and remedies the situation. In turn, he becomes himself the target of demons in his dreams, and finally defeats them while asleep. As revealed in a further dream, the four knots of the girdle had bound a demon to the woman, and St Andrew explains to his pupil the means which the magicians deploy to tie captive their victims regardless of how innocent their objective may seem, and make them vulnerable to the evil influence of demons.

In accordance with the firm position of the Church which considers magic as demonic in all occasions - a position also introduced in secular legislation in the 10th century -, this episode offers the modern reader a glimpse of how magic functioned in practice, or, rather, of how a pious Byzantine thought it functioned, operating under a Christian pretext, the magical act reverses and invalidates Christian ritual and symbolism and thus neutralizes their protection over the believer. In a deceptive world where nothing is what it seems, the real nature of the phenomena can only be detected through the dreams of the faithful and the intuition of the true saints, who are in turn difficult to be recognized. It is interesting to note the function of dreams and the appropriation of icons in magic - which can also be attested in other sources - as well as the role of women in a story, in which the boundaries between faith and credulity, religion and superstition are explored.

Βιβλιογραφία

The Life of St Andrew the Fool. Εκδ. L. Ryden. 2 τόμοι. Uppsala 1995.

- Αγγελίδης, Χρ., "Η παροικία των σάουλων στη βυζαντινή κοινωνία". Στο: Οι περιβόητοι στο Βυζάντιο, εκδ. X. Μακρίδου. Αθήνα 1993, σσ. 95-102.
- Calofonos, G. T., *Dream Divination in Byzantium. A pagan Art in Christian Context*. Aldershot (υπό έκδοσιν).
- Dagron, G., *Rêve de Dieu et parler de soi. Le rêve et son interpretation d'après les sources byzantines*. Στο: *J'aspire nel μέσσω*. Επ. έκδ. T. Gregory Psoun 1985, σσ. 37-65.
- Duffy, J., *Reactions of Two Byzantine Intellectuals to the Theory and Practice of Magic*. Michael Psellos and Michael Psellus. Στο: *Byzantine Magic*, εκδ. H. Maguire. Washington D. C. 1995, σσ. 83-97.
- Fögen, M. T., *Balsam on Magic: From Roman Secular Law to Byzantine Canon Law*. Στο: *Byzantine Magic*, εκδ. H. Maguire. Washington D. C. 1995, σσ. 99-115.
- Καρπόζηλος, Α., "Η θέση των μωρών στην βυζαντινή κοινωνία". Στο: Οι περιβόητοι στο Βυζάντιο, εκδ. X. Μακρίδου. Αθήνα 1993, σσ. 67-81.
- Kazhdan, A., "Holy and Unholy Miracle Workers". Στο *Byzantine Magic*, εκδ. H. Maguire. Washington D. C. 1995, σσ. 73-82.
- Magoulias, H. J., "The Lives of Byzantine Saints as Sources of Data for the History of Magic in the Sixth and Seventh Centuries A.D.: Sorcery, Relics and Icons". *Byzantine Stud.* 1967, σσ. 228-269.
- Mango, C., "Antique Statuary and The Byzantine Beholder". *DOP* 17, 1963, σσ. 53-75.
- Stewart, C., *Demons and the Devil. Moral Imagination in Modern Greek Culture*. Princeton, 1991.